

Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Türkistan Milli Kurultayı
Başkanlık Divanı Üyesi Osman Kocaoğlu'nun Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü ile İlgili Mektubu

Hikmet Zeki Kapıcı*

Osman Kocaoğlu Kimdir?

Bugün Kırgızistan sınırlarında bulunan Fergane'nin Oş kasabasında 1878'de doğan Osman Kocaoğlu eğitim hayatının tamamını Buhara'da geçirmiştir. Gençliğinde Türkistan'da Cedidcilik olarak adlandırılan Millî Yenileşme hareketine girmiştir. 1909-1910 yıllarında İstanbul'da bulunduğu süre zarfında çok sayıda Türk aydını ile tanışmıştır. Buhara'ya döndükten sonra Cedid okullarını açma kampanyasına katılmış, 1916'da Orta Asya'da Çarlık Rusyası'na karşı başlatılan ayaklanmaların yönlendirilmesinde önemli rol oynamıştır.¹

Genç Buharalılar Fırkası Mir Alim Han'ı 1920 yılında devirdikten sonra Buhara Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Kocaoğlu, Cumhuriyet hükümetinde Maliye Bakanı ve bugün Tacikistan olarak bilinen Doğu Buhara'dan sorumlu bakan olmuştur.² Temmuz 1921'de Mustafa Kemal'in emriyle Buhara'ya gelen TBMM üyesi İsmail Suphi (Soysalioğlu) Bey'in gayretleri ile Türkistan Millî Birliği Teşkilatı kurulmuş, birliğin başkanı Zeki Velidi Togan ile birlikte Osman Kocaoğlu Rusya'nın baskılarına maruz kalmıştır.³

Kocaoğlu, 1921 yılında ise Buhara Millet Meclisi tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Enver Paşa ile ittifak kuran Osman Hoca 9 Aralık 1921'de Sovyetlere

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE, hzeki@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0002-4707-9778

1 Timur Kocaoğlu, "Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca(Kocaoğlu) ve İstiklal Savaşı Sırasında Türkiye'ye Altın Yardımı Meselesi", *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesinde Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996)*, Kayseri 1996, s. 421; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Çev. Abdülkadir Sadak, Otağ Yayınları, 1975, s. 206.

2 A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s. 82; Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Millî İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975, s. 482-483.

3 Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 114.

karşı silahlı mücadeleye girişmiştir.⁴ Rusların bölgeye yoğun askerî kuvvet yığmaları sonucu Afganistan'a geçmek zorunda kalmıştır. Buhara'da komünist bir hükümet kuran Rusya Kocaoğlu'nu hain ilan etmiştir.⁵ Buhara'ya dönmesi imkansız hale gelen Osman Kocaoğlu 1923 yılında Türkiye'ye gelmiştir.⁶ Atatürk kendisine milletvekili maaşı bağlatmış, 28 Temmuz 1968 yılında vefat edince ölümüne kadar kullanılmak üzere bu maaş eşine devredilmiştir.⁷ Osman Kocaoğlu'nun mezarı Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'ndedir.

Osman Kocaoğlu Buhara Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Türkiye'de devam eden Milli Mücadele'ye destek vermiştir. Milli Mücadele'nin sürdürülebilmesi için gereken ihtiyaçların karşılanması amacıyla Mustafa Kemal Rusya'dan yardım istemişti. Lenin, bu isteği Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca'ya iletmiş ve bu yardımı Türkiye'ye ulaştırmada aracılık yapabileceğini bildirdi. Buhara Meclisi'nde konu görüşüldü ve yardım gönderilmesi oy birliği ile kabul edildi. Timur Han'ın altınlarının bir bölümü elinde olan Osman Hoca 100 milyon altın vereceğini bildirdi. O dönemde bu kadar altın, Ankara'ya ancak Rusların trenleriyle taşınabilirdi. Moskova üzerinden Ankara'ya gönderilen 100 milyon altının 10 milyonunu Ankara'ya gönderen Moskova kalan miktara el koymuştur.⁸

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü

Çalışmamızın odağında yer alan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü hakkında da bilgi vermek yerinde olacaktır. Enstitü, Türk kültürünün meselelerin çeşitli faaliyetlerle dikkat çekmek ve Türk tarihini, kültürel öğelerini, sosyal ve dinî meselelerini, coğrafi, iktisadi ve jeopolitik konumunu bilimsel metotlarla araştırmak amacıyla 20 Ekim 1961'de kurulmuştur.

Türk kültürü üzerinde uzmanlaşmış ve alanlarında tanınmış 96 üyesi bulunan Enstitü bugüne kadar amacıyla ilgili konularda birçok faaliyette bulunmuştur. Bu noktada öncelikle ifade edilmelidir ki Enstitü tarafından 180 adet kitap yayımlanmıştır. Bu eserler Türk dil, edebiyat, tarih, folklor ve jeopolitiği konusunda önemli bir külliyat oluşturmuş ve birçoğu alanlarında müracaat eseri

4 Saray, *age.*, s. 104; Hayit, *age.*, s. 265; Bademci, *age.*, s. 484-486.

5 Andican, *age.*, s. 95-96.

6 Kocaoğlu, *agm.*, s. 422.

7 Abdülhamit Avcı, "Türkiye Kamuoyunda "Dış Türkler" Algısına Bir Katkı: Birinci Dünya Savaşı Kadar Türkistan Türkleri ile Türkiye Türklerinin İlişkileri ve Savaşta Türkistanlıların Desteği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Yıl: 12, Bahar 2014, Sayı: 16, s. 173.

8 Andican, *age.*, s. 88; Kocaoğlu, *agm.*, s. 423.

niteliği kazanmıştır. Bunların yanı sıra Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi 1962 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Türklük bilimini ilgilendiren çeşitli konularda kaleme alınmış akademik yazıların, tanıtımların ve çevirilerin yer aldığı hakemli bir dergi olan Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi bahar ve güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. Önceki yıllarda aylık olarak yayımlanan Türk Kültürü adlı dergisi ile birleştirilmiş durumdaki Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, 2008 baharında yayımlanan yeni sayısı ile beraber, tüm bilimsel ve akademik ölçütlere uygun, uluslararası yayın standartlarını taşıyan ve çağdaş niteliklere sahip bir dergi olarak yayın hayatına devam etmektedir.⁹

Enstitünün kurucuları Prof. Dr. Abidin İtil, Dr. Osman Nedim Tuna ve Prof. Dr. Ahmet Temir'dir. Temir Enstitüye 1974 sonuna kadar Başkanlık etmiştir. O tarihten itibaren de başkanlığı Prof. Dr. Şükrü Elçin yürütmüş, 2006 yılından itibaren ise bu görevi Dursun Yıldırım ifa etmektedir.¹⁰

Osman Kocaoğlu'nun Mektubu

Osman Kocaoğlu'nun Başbakan İsmet İnönü'ye hitaben yazdığı 30 Temmuz 1963 tarihli mektubu Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü hakkındaki mütalaalarını içermektedir. Enstitünün çok büyük kültür gayesi gerçekleştirmek üzere kurulduğunu ifade eden Kocaoğlu yıllardır özlemi duyulan hedefleri gerçekleştirmeye elverişli olabilecek bir istikamete sahip olduğunu kaydetmiştir. Mektubun devamında şu ifadelerle yer vermiştir;

“Kabul edilen esas Atatürk'ün kültür anlayışına uygundur. Bu anlayış ölçüsünde Milli Birlik mefkûresinin macera işi değil, ilim işi olduğu düşünülürse tutulan yolun değerinden şüphe edilmez. Filhakika, Türk kültürü büyük önderin tarih ve dil teorileriyle pek güzel açıklanmış olduğu gibi Pasifik'te başlayıp Kızıldeniz'e, Balkanlar'a yayılmış olan tarihî sahaya şamil olmakla beraber siyasi ihtiraslar dışında mütalaa edilebilmek kabiliyetini haizdir. Nitekim Atatürk bunun nasıl anlaşılıp başarılabileceğini filen ispat etmiştir.”

Türk meselesinin dünya çapında önem kazanmaya başladığını dile getiren Kocaoğlu Batı'nın bu konuda çalışmalar yaptığını ifade etmiştir. İngiltere'nin Oxford Üniversitesi profesörlerini Türk kültürü ile ilgilenmeye teşvik ettiğini, Fransa ve Almanya'nın da ondan geri kalmadığını dile getirmiştir. Hatta Amerika'nın dünya teşkilatı planında Türk kültürünün üstün bir dikkate layık sayıldığını iddia

9 <http://www.kimkimdir.net.tr/dernekler/turk-kulturunu-arastirma-enstitusu> , 28.05.2018.

10 <http://www.turkkulturu.org.tr/baskanlarimiz.asp> , 28.05.2018.

etmiştir. Tüm bu ifadelerden sonra konuyu Enstitüye getiren Kocaoğlu; *Bu sebeple Ankara'daki müessese iyi tanzim olunup ehemmiyetiyle mütenasip bir ilmi anlayış dairesinde idare olunabilirse milletlerarası kültürel değerini kabul ettirmekte gecikmeyecektir*, demektedir. Aslında bu ifadelerle mektubun yazılış gayesi de ortaya konulmaktadır.

Mektubun devamında kendisi hakkında bilgi vermeye başlayan Kocaoğlu Türkiye'nin Yakın Doğu ve Orta Doğu milletlerine, hatta Afrika'nın mazlum halklarına örnek olan toplumsal değişimlerini yakından takip ettiğini ifade etmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten itibaren yaşananları yakından takip ettiğini, büyük inkılapçıları, seçkin kültür temsilcilerini yakından tanıma fırsatı yakaladığını kaydetmiştir. Özellikle Atatürk inkılaplarının temellendiriliş ve geliştirilişini incelediğini belirten Kocaoğlu; *Ondan dolayıdır ki Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasına bağlanan ümitleri canla başla paylaştım. Bu ümitleri kırlmaya mahkûm edebilecek hatalara kayıtsız davranamayışımın saiki seksen beşe varmış yaşımın bir mücahede ömrünün en samimi istinat noktasına aittir*, demektedir.¹¹

Her başlangıcın güç ve bir takım noksanlara maruz olabileceğini asla unutmadığını vurguladıktan sonra üzüldüğü noktanın hata ve noksanlardan ziyade bunları koruyan ve devam ettiren zihniyetler olduğunu dile getirmiştir. Hükümet ve Enstitüyü iki ayrı cephe olarak niteleyen Kocaoğlu, hükümetin enstitünün ayakta kalması için gereken bütün maddi ve manevi desteği verdiğini ve bunun şükranla layık bir tutum olduğunu belirtmiştir. Ancak Enstitü hakkında benzer bir kanaate sahip olmadığını kaydetmiştir. Enstitünün idare tarzına eleştiri getiren Kocaoğlu, *Fakat bu şükram enstitünün idare tarzına tereddütsüz teşmil edemiyorum. Üyelerin seçimlerine, hele vazifelendirilmelerinde tutulan yolu beğenmiyorum*, demektedir.

Beğenmemesinin esas sebeplerine mektubunun devamında açıklık getirmiştir. Kültürün dil ve tarihle sınırlandırılmayacağını, bu sebeple kültür araştırmalarının dil ve tarih haricindeki alanlara da yönelmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sözlerinin devamında teşkilatlanmadaki kusuru dile getirmiştir. Şöyle ki;

“Maalesef enstitü teşkilatında bütün ağırlık noktası dil ve tarih unsurları üstünde toplanmıştır. Öyle ki Ankara'da müstakil bir Dil ve Tarih Kurumu dururken enstitüde çoğunluğu teşkil eden dilci ve tarihçilerin ne yapacaklarını fiilen ispat etmek çok güçleşmiştir. Daha şimdiden iki temayül kendini göstermiştir. Bu durumda enstitü ya tarih ve dil kurumlarının benzeri olmakla kalacaktır. Yahut onlarla rekabete başlayacaktır. Kurul üyelerinde tarih veya dil kuruluna mensup olanlar ve oralarda

11 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); Fon Kodu: 030.01, Yer Kodu: 22.127.7, Belge No:1

Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Türkistan Milli
Kurultayı Başkanlık Divanı Üyesi Osman Kocaoğlu'nun Türk
Kültürünü Araştırma Enstitüsü ile İlgili Mektubu

407

durumlarından memnun bulunanlar birinci temayülü takip edeceklerdir. Aksi vaziyette olanlar enstitüyü tarih ve dil kurullarına karşı bir mücadele vasıtasına çevireceklerdir. Bu ihtimallerden ikisi de gerçekleşirse de gene enstitü görevini başaramayacaktır.”

Kocaoğlu mektubunun devamında, *şimdi bilhassa ısrar etmek istediğim tarihi ve içtimai bir hakikate geçiyorum*, ifadelerini kullanarak Türkiye'nin Türk Dünyası nezdindeki önemine değinmeye başlamıştır. Bu hakikatin Türk Dünyası'nın gerçek durumunu kavramış olan her vicdan ve izan sahibi kimsenin teslim edeceği bir gerçek olduğunu ifade etmiş ve sözlerini şu şekilde açıklık getirmiştir: *Türklük davasını en olgun ve en realist şuurla kavrayıp halletme çarelerini tespit edebilecek çevre sadece Türkiye'dedir. Türkiye'nin kültür çevresidir. Türk Dünyası'nın diğer bölgeleri öteden beri güneş etrafında dönen yıldızlar gibi Türk kültürünün tabii olduğu inkılaplara tabii olmuşlardır.* Bunun sebebini ise başka hiçbir Türk bölgesinde erişilememiş bir sağlamlık ve devamlılık ölçüsü ile kurmuş olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaset ve askerlik sahalarıyla birlikte kültürün her alanında kazandırdığı tecrübe ve devlet şuuru olduğunu iddia etmiştir. Hatta Türkiye'nin en zor günlerde başarıyla ayağa kalkmasındaki maddi ve manevi dayanak noktasının bu konu olduğunu dile getirmiş, Tanzimat'tan beri var olan modern kültür hayatı, modern kültür mücadelesi ve mücahit nesillerinin rolüne vurgu yapmıştır. Bu açıklamaların devamında konuyu Enstitüye getiren Kocaoğlu;

“O halde Türk kültürünün araştırılması için kurulmuş olan bir müessesede fikrî terkip veya terkihi sevki idare işi ile ilmî teknik yani temsilim mazur görülsün manevi laboratuvar tatbikatı işi birbirine karıştırılmamak gerekir. Çocukluk ve gençliklerini Rusya'da geçirerek Türkiye'ye muhacir sıfatıyla gelmiş olan kimseler iyi ihtisas adamı ve birkaç yabancı dile¹² vâkıf olsalar bile Türkiye çocuklarının içtimai ve kültürel mirasına sahip bulunamazlar ve bulunamamaktadırlar.”

Bunlara ek olarak, bahsi geçen şahısların meziyetlerini herkesten iyi bildiğini ifade eden Kocaoğlu Türkiye Türklüğü'nün farkını şu şekilde dile getirmiştir; *Filolojik veya tarihî yahut teknik ihtisasları ne olursa olsun Osmanlı Türkçesi'nin edebi şaheserlerini ve bu şaheserlerin ilgili olduğu kültür meselelerini ve nüanslarını Türkiye'de doğup büyümüş bir mütefekkirin olgunluk ve derinliği ile işleyemezler. Bu tarihi coğrafyanın, coğrafi tarihin, başarıları mücadelelerin, maddi ve manevi zaferlerin Türkiye Türklüğü'ne ihsan ettiği bir mazhariyettir.*

Bu açıklamasının devamında konuyu Enstitünün idaresine getirmiş, Türk

Kültürünü Araştırma Enstitüsünün sevk ve idaresinde Türkiye’de doğup büyümüş kabiliyetlerin tercih edilmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ömrü boyunca pek çok memleket gezdiğini, yaşının çok ilerlemiş olduğunu kaydettikten sonra bunların yayınları takip etmesine engel olmadığını kaydetmiştir. Kendisi için bir talepte bulunmadığını vurgulayan Kocaoğlu hayatının özünü ve manasını kendinde toplayan bir gayesi olduğunu ifade etmiştir. Bu gayesini ise şu sözleriyle dile getirmiştir: *Er geç ve mutlaka muzaffer olacağına inandığım Türklük davasının şahsi menfaatlere, zümre tahakkümlerine alet edilmeyerek layık olduğu tarihi olgunluk seviyesinde korunması ve savunması.*

Bahsi geçen gayeyi en iyi şekilde gerçekleştirebilecek insanların yapılacak işin çevresinde yetişmiş olanlar olduğunu iddia eden Kocaoğlu bu kanaatinin yeni olmadığını ayrıca ifade etme gereği duymuştur. *Vaktiyle Rusya’da mücadele ettiğim zaman Batı Türklüğü’nün ilmi, teknik, askerî ve idarî tecrübe itibarıyla ne zengin bir hazine olduğunu tespit etmişim.* Bu kanaate onu sevk edenin ise 1908-1909 yıllarında ortaya çıkan gelişmeler sırasında pek çok kimse ile yaptığı görüşmeler olduğunu ifade etmiştir.

Yine bu şekilde yaptığı görüşmeler sonucunda Prof. Dr. Necati Akder’in enstitüye mensup ve her bakımdan iyi yetişmiş bir kimse olduğunu öğrendiğini kaydetmiştir. Kendisi ile görüşme talep ettiğini, bu görüşme sonucunda Akder’in herhangi bir vazife almaya yanaşmadığını mektubunda belirten Kocaoğlu 27 Mayıs’tan sonra Türk Ocakları Genel Başkanlığı görevini güçlkle kabul ettiğini belirtmiştir. Neticede hiçbir işe karıştırılmamak istediğini vurguladığını da ayrıca ifade etmiştir. Kocaoğlu, Türk Yurdu’nda ve Türk Kültürü Dergisi’ndeki makalelerini okuduğu Akder’in görüşlerinin ilmi sağlamlığı ve değerine inandığını da ayrıca vurgulamıştır.¹³

Akder’i ikna etmek için yüksek makamların kendisinin fikirlerine başvurduğunda kabul etmesi yönünde ısrarcı olduğunu dile getiren Kocaoğlu bunun üzerine Akder’in tarafsız, hatır ve gönül gözetmeksizin hakikatleri ifade etmenin millî ve mesleki borcu olduğunu söylediğini kaydetmiştir. Bu vadi aldığı için bu mektubu kaleme aldığı ifade den Kocaoğlu vazifesinin bu şekilde tamamlandığını, *Prof. Dr. Necati Akder’in şahadetine müracaat olunmasında enstitünün yüce gayesi, ilmi ve millî prensipleri namına hayır umduğunu* belirtmiştir.

Mektubunu Başbakan İsmet İnönü’ye hitaben yazdığı şu sözlerle tamamlamıştır:

13 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); Fon Kodu: 030.01, Yer Kodu: 22.127.7, Belge No:3

Buhara Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Türkistan Milli
Kurultayı Başkanlık Divanı Üyesi Osman Kocaoğlu'nun Türk
Kültürünü Araştırma Enstitüsü ile İlgili Mektubu

409

Maruzatımı huzurunuzda yükseltirken yaşıma başılamamızı dilediğim
candan bir duayı kardeşim rahmetli Yahya Kemal Beyath'nın bir beytiyle
ifade edeceğim,

Sizlersiniz bu yurdu ışıklarla parlatan

Eksilmesin bu mutlu şafaklar bu ülkeden.¹⁴

14 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); Fon Kodu: 030.01, Yer Kodu: 22.127.7, Belge No:4

Kaynaklar

Andıcan, A. Ahat, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003.

Avşar, Abdülhamit, “Türkiye Kamuoyunda “Dış Türkler” Algısına Bir Katkı: Birinci Dünya Savaşı Kadar Türkistan Türkleri ile Türkiye Türklerinin İlişkileri ve Savaşta Türkistanlıların Desteği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl: 12, Bahar 2014, Sayı: 16, s. 157-179.

Bademci, Ali, *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Enver Paşa*, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); Fon Kodu: 030.01, Yer Kodu: 22.127.7, Belge No:1-4

Hayit, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Çev. Abdülkadir Sadak, Otağ Yayınları, 1975.

<http://www.kimkimdir.net.tr/dernekler/turk-kulturunu-arastirma-enstitusu>, 28.05.2018.

<http://www.turkkulturu.org.tr/baskanlarimiz.asp> , 28.05.2018.

Kocaoğlu, Timur, “Buhara Cumhurbaşkanı Osman Hoca(Kocaoğlu) ve İstiklal Savaşı Sırasında Türkiye’ye Altın Yardımı Meselesi”, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kuruluş ve Gelişmesinde Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri (23-26 Mayıs 1996)*, Kayseri 1996, s. 421-425.

Saray, Mehmet, *Atatürk ve Türk Dünyası*, TTK Yayınları, Ankara 1995.